

ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНИЙ ДИСКУРС ПОСТМОДЕРНОЇ ЕПОХИ: ГЕРМЕНЕВТИКА СМИСЛІВ СОЦІАЛЬНОЇ КРИТИКИ

Глушко Т. П.

Інновація завжди з'являється із протиріччя
Ж.-Ф. Ліотар

ВСТУП

Постмодернізм, як різновид соціальної критики, є досить продуктивним явищем соціально-філософського дискурсу кінця минулого століття. Але варто, перш за все, зацентрувати увагу на, здійсненому відомим німецьким дослідником В. Вельшем, розмежуванні між так званим «дифузним» та «чітким постмодернізмом». Так, перший варіант постмодернізму передбачає перманентну еклектику та спрощення смислів на рівні масової культури, формуючи своєрідний світоглядний колаж з усього, що не відповідає основним стандартам раціональності. Тому цей рівень сприйняття дослідник ще називає «фейлетоністським постмодерном», оскільки він здебільшого характерний розважально-літературним жанрам й не має серйозних розвиткових перспектив, хоча й поширений в значно більшою мірою, ніж академічна версія постмодерної парадигми.

Тоді як теоретична та практична значущість «чіткого постмодернізму» якраз і розкривається у перспективі відкриття нових можливостей для розвитку як соціальних систем в цілому, так й їхніх культурних та субкультурних аспектів зокрема. Відповідно, академічний постмодернізм ґрунтується не тільки на еклектиці, а й на ідеях полідискурсивності, конфронтації, розмаїття дійсності та життєвих світів¹. Таким чином, сучасна масова культура споживання стає проявом «дифузного постмодерну», а методологічний плюралізм та релятивізм життєвих світів, що відсилають нас до феноменології та сучасної філософії науки, якраз і є відправною точкою постмодерної критики модерну з його «забуттям суб'єкта» та універсалізацією наукової картини світу, що ґрунтувалася на засадах домінування метанаративів над індивідуальністю як суб'єктом наукових та соціальних смислів.

Саме ця гусерліанська позиція щодо основних причин кризи європейських наук, поряд з подальшим розвитком тенденцій та

---

¹ Вельш В. Наш постмодерний модерн / пер. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситниченко. К.: Альтерпрес, 2004. С. 14.

перспектив постструктуралізму у роботах М. Фуко, Ж. Дерріда, Ж. Дельоза та інших представників французької філософської думки останньої третини ХХ століття, сформувала такий інноваційний підхід до критики соціальних процесів та постання «конституції радикальної плюральності» у постмодерній парадигмі, де стає обов'язковим «плюральний зразок смислу та дії»².

Так, подолання модерних претензій на універсалізм соціальних феноменів відбувається через визначення релятивних історичних або «археологічних» епістем, діахронічна послідовність яких передбачала, за М. Фуко, їхню гетерогенність, плюральність та неоднорідність, а отже й «різюма» Ж. Дельоза стала цілком закономірним концептом у процесі становлення та затвердження нелінійної парадигми постмодерного мислення, адже «постмодернізм ставить під сумнів модерне конструювання історичного часу в термінах лінійного прогресу»³, а нелінійність в осмисленні розвиткових перспектив соціальної системи суттєво розширює можливості для її вдосконалення.

На наш погляд, важливо також наголосити й на певній *логічній спорідненості постмодернізму з критичним раціоналізмом*⁴, який передбачає своєрідне право на похибку та її виправлення. Це, зокрема, проявляється через призму співпадіння їхніх цінностей та інтересу до інновацій, методологічного плюралізму, антитоталітарної настанови та критики догматизму. Партикуляризм постмодерну, на відміну від модерного універсалізму, його ціннісний релятивізм, децентрування, множинність орієнтацій створюють умови для деконструкції економічних смислів, множинності їх герменевтичних інтерпритацій та світоглядних позицій щодо їх соціально-практичної значимості.

Хоча постмодернізм багато в чому й спростовує принципи модерного раціоналізму, до постмодерного, біфуркаційного способу мислення не варто застосовувати термін «ірраціоналізм», адже значно більш коректним, з точки зору В. Вельша, є термін «гіперраціоналізм». Дослідник це пов'яже з тим, що чіткий академічний постмодернізм «не є агентом всілякості, а шанує специфічне і віддає належне загальному,

---

² Вельш В. Наш постмодерний модерн / пер. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситниченко. К.: Альтерпрес, 2004. С.16.

³ Zima P.V. Modern/Postmodern: Society, Philosophy, Literature. New York: Continuum, 2010. P. 34.

⁴ Holtz P. Does Postmodernism Really Entail a Disregard for the Truth? Similarities and Differences in Postmodern and Critical Rationalist Conceptualizations of Truth, Progress, and Empirical Research Methods. *Theoretical and Philosophical Psychology*. Volume 11, 2020 URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.545959/full>

він не захищає відсутність орієнтації, а виступає за чіткі орієнтири»⁵. Тобто це не просто так звана «французька теорія», а дійсно дієвий інструмент соціальної критики, однією з ключових ідей якої є ідея свободи. Саме тому така суттєва увага приділялася економістами австрійської школи (М. Фрідман, Л. фон Мізес, Ф. фон Гаск) проблемам *економічної свободи* індивіда та її соціально-практичним наслідкам, які дозволили сформуванню умов для більш ефективного розвитку господарських культур в демократичних країнах, ніж у межах впливу тоталітарних метанаративів автократичних режимів.

Антитоталітарний вибір постмодерну власне й сприяв розповсюдженню демократизації, а моральні підвалини постмодерної критики тоталітаризму та його критична природа також формують властиву йому *ідеологію інновацій*, яка, в сучасних умовах екологічних та економічних криз, стала вже базовою вимогою реальності. Крім того, нова етика конфліктного, за визначенням, плюралізму, орієнтованого на перманентний пошук новизни та креативу, потребувала пошуку механізмів визначення консенсусів, а складність та багаторівневість цього процесу змушувала Ю. Габермаса робити акцент на «незавершеності модерну»⁶, адже, на його погляд, фіаско модернізму, як продукту просвітницької парадигми, пов'язане з *розпорошенням соціокультурної цілісності на окремі спеціалізовані дискурси*.

Однак, варто також враховувати й конгруентність наукових картин світу модерну та постмодерну, що потребує особливої уваги та розстановки акцентів, оскільки «в постмодерні реалізуються специфічні досягнення модерну»⁷, а саме його вирішальні інновації, зокрема такі як постнекласична наука, з характерною їй *плюралізацією типів наукової раціональності*, розвиток інноваційних технологій та розширення їх впливу на повсякденне життя, генеза правових і економічних стандартів соціального буття та інших значимих для соціуму дискурсів. Власне досить послідовно ця теоретична позиція викладена у роботах Ж.-Ф. Ліотара, який деконструє логічний зв'язок між модерним та постмодерним станами культури як взаємозалежними етапами соціальної еволюції.

Ключовими категоріями постмодерну стали, у такий спосіб, «альтернатива» та «інновація», оскільки «постмодерн» сигналізує про «багатоаспектний процес змін та перехід до множинності конкуруючих

---

⁵ Вельш В. Наш постмодерний модерн / пер. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситниченко. К.: Альтерпрес, 2004. с. 14.

⁶ Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну/ В.М. Куплін (пер.). К.: Четверта хвиля, 2001. 424 с.

⁷ Вельш В. Наш постмодерний модерн / пер. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситниченко. К.: Альтерпрес, 2004. с. 161.

парадигм»⁸. В межах соціально-економічного дискурсу це, до прикладу, проявляється в переорієнтації глобальних концептів у бік їхньої диверсифікації, що ми сьогодні, зокрема, спостерігаємо у вимірі зростання версій економічного націоналізму та регіоналізму в політичних орієнтирах сучасних держав, починаючи зі Сполучених Штатів та Китаю й закінчуючи деякими країнами Західної та навіть Східної Європи.

Відповідно, нашим ключовим завданням, у контексті даного дослідження, є аналітика основних концептів не тільки філософсько-економічного дискурсу постмодерної епохи в цілому, а і його сучасних соціально-практичних особливостей, актуальних проблем і тенденцій його розвитку, особливо у контексті потреб сучасного українського суспільства, яке перебуває у складних соціально-історичних та економічних умовах, зважаючи на майже десятилітню війну з тоталітарним режимом російського зразка. Саме тому ті теоретико-методологічні потенціали постмодерної парадигми, які можуть бути сприятливими для більш ефективного розвитку України та актуалізація ним відповідних стратегічно важливих тенденцій цікавлять нас першочергово.

1. Основні концепти постмодерної економіки: соціально-філософська аналітика

Економічні виміри постмодерної культури поступово розкриваються в розгортанні глобалізаційних процесів, що пов'язані з остаточним формуванням так званого «пізнього капіталізму» та «суспільства споживання», які набувають актуальності у євроатлантичному регіоні з кінця 60-х – початку 70-х років минулого століття й залишаються релевантними по сьогодні. Так, один з найвідоміших американських теоретиків постмодернізму Ф. Джеймсон наголошує, що останній не є простою вербальною вказівкою на специфічний стиль у філософії, мистецтві, архітектурі чи культурі в цілому, а виступає саме як «періодизуючий концепт, чия функція – співставляти появу в нашій культурі нових формальних особливостей із появою нового типу соціального життя і нового економічного ладу»⁹, аналогом якого якраз і є поняття «пізній капіталізм». До того ж, плюралізація такого феномену як капітал, а саме виокремлення поряд з фізичним та фінансовим видами

---

⁸ Вельш В. Наш постмодерний модерн / пер. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситниченко. К.: Альтерпрес, 2004. С. 24.

⁹ Джеймсон Ф. Постмодернізм і суспільство споживання. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 2000. Число 19. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n19texts/jameson.htm>

капіталу, таких його різновидів як інтелектуальний, людський, соціальний, структурний та символічний, створює додаткові вектори розвитку та вдосконалення соціальних систем постмодерної епохи.

Відповідно, зміщення акцентів з модерного, логоцентричного, структуралістського підходу до плюралістичного постструктуралістського аналізу окремих смислових вимірів та сегментів соціальної активності, актуалізувало затвердження у просторі соціально значимих дискурсів так званих «мікрологік» або мікронаративів. Останні означені тим фактом, що «всі наші знання є часово та культурно обмеженими, оскільки ми можемо сприймати світ лише з певної дискурсивної формації»¹⁰. Саме це зауваження М. Фуко спричинило суттєві наслідки у сфері розвитку поліпарадигмальності або «плюралізму дослідницьких парадигм та дискурсів»¹¹. Важливість ролі М. Фуко у розвитку постмодерного економічного дискурсу досить ґрунтовно досліджено у науковій розвідці сучасного турецького економіста-теоретика С. Кологлюгіля¹², який демонструє важливу методологічну роль теоретичного спадку мислителя.

Маємо також відзначити, що соціально-філософському дискурсу постмодерну цілком закономірно характерна й відсутність єдиної стандартизованої системи понять та категорій щодо визначення сутності соціальних процесів, тому кожна авторська концепція характеризується специфічними версіями визначення ключових концептів як для аналізу суспільно значимих процесів в цілому, так й специфіки економічних перетворень зокрема. Разом з тим, як ми вже наголошували, постмодерн не передбачає кардинального заперечення модерну, він, скоріше, поглиблює логіку його розвитку в напрямі деталізації та визнання *рівноцінності усіх елементів соціального світогляду*, заперечуючи наявність їх чіткої ієрархії, внаслідок чого власне й відбулося «порушення канонів» класичного раціоналізму та поглиблення гіперраціоналістичних тенденцій.

Недовіра до мета-оповідей та мета-дискурсу спричинила й визначення аксіологічних принципів у якості важливого критерію істинності знання, що закріпилося в постнекласичній науці постмодерної епохи, у межах якої, за висловом Ж.-Ф. Ліотара «соціальна

---

¹⁰ Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. В. Шовкун; ред. М. Москаленко. К.: Основи, 2003. 325 с.

¹¹ Pylypenko S.G. Philosophical reflections in the challenges of the postmodern society. *Amazonia Investiga*, 2021. № 10 (48), С. 88. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1841/2246>

¹² Kologlugil S. Michel Foucault's archaeology of knowledge and economic discourse. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 2010. Volume 3, Issue 2, Autumn pp. 1–25. URL: <https://ejpe.org/journal/article/view/53/50>

справедливість розуміється як наукова істина»¹³. Разом з тим, дискурсивні стратегії постмодерну та їх філософське обґрунтування засобами критики ідеології породжують своєрідні протиріччя, адже критика ідеології модернізму, так чи інакше, виконує функцію формування нової ідеології або, принаймні, створює умови для становлення нової ідеологічної платформи для соціальних трансформацій. Також настанова на відсутність жодної об'єктивної істини відсилає постмодернізм до принципів античного скептицизму, який, у сучасному соціальному контексті, значною мірою нівелює принципи етично-правової відповідальності.

Проблема легітимності та справедливості в умовах гетерогенних та гетероморфних *мовних ігор* створює можливості й для маніпуляцій економічними стратегіями, що визначаються різними ідеологіями, такими як лібералізм та неолібералізм, економічний націоналізм, неоімперіалізм тощо, а також «розмиванням горизонтів національних економік»¹⁴. Оскільки така трансформація соціальних смислів є наслідком постструктуралістської парадигми, цілком слушною є метафора «розбитого дзеркала культури», якою описує стан постмодерну Ж.-Ф. Ліотар, наголошуючи, що модерна картина світу дозволяла чітко визначити місце суб'єкта у соціальній структурі, тоді як постмодерні «друзки» розбитого дзеркала відбивають світло реальності фрагментарно, кожна під власним кутом відображення, й, відповідно, не дають можливості вибудувати цілісну картину світу.

На рівні соціальної практики це проявляється у вигляді спекулятивних мовних ігор та відповідних їм правил, риторичних та софістичних прийомів, розчинення соціального суб'єкта в множині смислових матриць соціальних мовних інтеракцій, яким характерні різні правила. Крім того, означена Ю. Габермасом проблема консенсусу, в контексті мовних ігор представницької демократії, в принципі не передбачала необхідності дотримання принципів справедливості, що не влаштувало як Ж.-Ф. Ліотара, так й Дж. Ролза¹⁵. Тому дискурс соціальної справедливості набув особливого соціально-практичного значення й потребував окремої уваги, власне ця тенденція зберігається й по сьогодні.

Так, дискурсивна етика К.-О. Апеля та Ю. Габермаса стала закономірним наслідком активного розвитку «комунікативного

---

¹³ Lyotard J.-F. The Postmodern Condition: A Report on Knowledge. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984. 144 p.

¹⁴ Джеймісон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / пер. з англ. та післямова П. Дениска. К.: Курс, 2008. 502 с.

¹⁵ Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. О. Мокровольський. К.: Основи, 2001. 822 с.

повороту» у постмодерній філософії, а проблема соціального консенсусу у комунікативно-етичному вимірі вийшла у 80-х роках минулого століття на перший план у сфері філософської аналітики політичних та економічних перетворень у соціумі. Разом з тим, варто згадати й важливість внеску у розвиток цих процесів Дж. Остіна¹⁶, який власне є автором концепції мовленнєвих перформативів як соціально значимих актів.

Симбіоз теорії мовленнєвих актів, як елементів соціальної взаємодії, та комунікативної прагматики Ю. Габермаса, закономірно сприяв й розвиткові *економічної риторики*. Перформативна природа соціальних трансформацій, тобто перманентний обмін інформаційними повідомленнями у якості засобів впливу, що структурують соціально значимі дискурси, спричинила принципову трансформацію суспільного простору, що не могло не відобразитися на рівні економічної поведінки суб'єктів соціальної дії. Так, Ф. Джеймсон, як представник марксистського підходу, відмічає, що виникло щось на кшталт нової постмодерністської версії формули базису та надбудови, в якій репрезентація соціальних відносин як таких вимагає опосередкування тією чи іншою проміжною комунікативною структурою¹⁷. Тому не тільки інструменталізація знань та прагматичні настанови, а й комунікативна компетентність – як на особистісному, так й на державному рівні – починає відігравати важливу роль для досягнення результативності у *мовних іграх економічного дискурсу*.

Суттєвий внесок у розвиток цього напрямку здійснила сучасна американська дослідниця Д. МакКлоскі, яка у своїй роботі «Риторика економіки»¹⁸ запропонувала аналіз практичної ролі риторичної майстерності в академічних економічних текстах та промовах соціально-економічного змісту. З її точки зору, особлива роль у підборі економічної лексики для переконання «гравців» визначається прагматичністю соціальних взаємодій. А демократизація політичних та економічних процесів, і також властивий їй акцент на риторичі, цілком закономірно «підтягують» і софістику, в тому числі й економічну, яка характерна сучасному стану постмодерної цивілізації й активно трансформується у феномен постправди.

---

¹⁶ Austin J.L. *How to Do Things with Words*. Cambridge: Harvard University Books / Ed. by J.O. Urmson, 1962. 178 p.

¹⁷ Джеймсон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / пер. з англ. та післямова П. Дениска. К.: Курс, 2008. 502 с.

¹⁸ McCloskey D.N. *The Rhetoric of Economics*. Madison: University of Wisconsin Press, 1998. 248 p.

Історично першим автором, що присвятив серйозне дослідження *економічним софізмам* був французький економіст Ф. Бастіа¹⁹, який, головним чином, шукав софістичні підміни понять в теорії економічного протекціонізму, тобто аналізував внутрішні протиріччя в метанаративах економічного націоналізму, ставши, в такий спосіб, своєрідною передтечею постмодернізму ще наприкінці позаминулого століття. Постмодерністський процес розвитку економічного дискурсу передбачає активний вжиток софістичних практик у межах сучасного медіадискурсу. Досить близьким до економічної софістики феноменом є економічна міфологія, як продукт соціальних маніпуляцій. Зокрема, на наш погляд, варто відзначити економічний міф «невидимої руки ринку», який приписують А. Сміту, хоча в його головному економічному трактаті «Багатство народів»²⁰, згадане поняття вживається всього кілька разів і не є його ключовою категорією.

Також, з точки зору Н. Фергюсона, *самосуперечливість постмодернізму* у соціально-політичній площині проявляється, зокрема, у тому, що «для постмодерністської доби були характерні дві протилежні тенденції: економічна глобалізація й політична фрагментація»²¹, що, по суті, забезпечувало економічне збагачення в одних регіонах світу й політичну нестабільність – в інших. Крім того, формування системи економічних симулякрів у вимірі фінансовізації, коли відбувся сутнісний *каузальний реверс*, де основа економічних процесів (матеріальне виробництво) та його продукт (фінанси) міняються місцями, спричиняло появу принципово нового феномену – *економічної гіперреальності* – «стрічки Мьобіуса» у фінансовій сфері та такого феномену як фінансономіка.

Остання, в чистому вигляді, не придатна для забезпечення довготривалого стратегічного розвитку економічної системи, але здатна підтримувати глобальну тенденцію, якій характерне геометричне зростання прибутків найбагатших верств населення та, відповідно, цілком закономірне збідніння найменш забезпечених верств населення в усіх регіонах світу, що повністю протирічить теорії справедливості Дж. Ролза й доведено статистично у межах фундаментальної аналітичної розвідки сучасного французького економіста Т. Пікетті²².

---

¹⁹ Bastiat F. *Economic Sophisms* / transl. by A. Goddard. New York: Foundation for Economic Education, 2013. 314 p.

²⁰ Сміт А. *Багатство народів*. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. О. Васильєвої. К.: Наш формат, 2018. 722 с.

²¹ Фергюсон Н. *Імперія. Як Британія вплинула на сучасний світ* / пер. з англ. К. Діса. К.: Наш Формат, 2020. С. 392.

²² Пікетті Т. *Капітал у XXI столітті* / пер. з англ. Н. Палій. К.: Наш Формат, 2016. 696 с.

Так, дослідник продемонстрував швидкі темпи зростання багатства в умовах пізнього капіталізму саме найбільш забезпечених суспільних страт, коли фінанси продукують додаткові фінанси, тоді як праця сама по собі подібний ефект не забезпечує. У такий спосіб виникає дисонанс між реальними секторами економіки та віртуальними, тобто монетарно-фінансовими вимірами сучасної глобальної економічної системи. Адже якщо для економіки модерну була характерна супровідна роль фінансів, а основна належала розвитку реальних виробничих секторів господарювання, то в умовах постмодерну ми стали свідками зсуву «виробництва» у сферу послуг та їх інформаційного супроводу, а фінансовій складовій соціально-економічних процесів вже відведено провідну роль.

Лінійний економічний раціоналізм модерну та нелінійний фінансизм постмодерної епохи, який американський дослідник Д. Харві називає казино-економікою²³, характеризується перманентністю кредитно-боргових зобов'язань економічного суб'єкта та дерегуляцією економіки засобами «стратегій» вільного ринку. Крім того, в економічному контексті варто також наголосити на розриві соціальних зв'язків та атомізації суспільств, про що свідчить, зокрема, здійснений О. Тоффлером аналіз різновидів сім'ї в умовах «третьої хвилі»²⁴, який порівняно з доіндустріальним та індустріальним періодом продемонстрував надзвичайний поліпарадигмальний результат на рівні деконструкції та дестандартизації даного феномену, що теж має своєрідні економічні наслідки на структурно-організаційному рівні.

Не менш важливо, в цьому контексті, що відлік постмодерної епохи співпадає з утвердженням концепту «іншого» у феноменологічній філософії та, відповідно, легітимації інакшості у сценаріях і стратегіях культурно-соціального та економічного розвитку національних життєвих світів, тобто появи такого феномену як «транскультурність», про який наприкінці минулого століття писав В. Вельш, вважаючи, що «майбутня культурна конституція суспільств, а також індивідуумів все більше буде поєднувати в собі елементи різноманітних культур»²⁵.

Методологічна специфіка постмодернізму дозволяє більш продуктивно використовувати соціальні ресурси, оскільки вона передбачає активну комунікативну залученість усіх зацікавлених суб'єктів соціальної дії. Як бачимо, *ігрова настанова* поступово

---

²³ Harvey D. *The Condition of Postmodernity : An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. New Jersey: Wiley-Blackwell, 1991. 392 p.

²⁴ Тоффлер Е. *Третя хвиля* / пер. з англ. А. Євса; ред. пер. В. Шовкун. К.: Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 475 с.

²⁵ Вельш В. *Наш постмодерний модерн* / пер. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситниченко. К.: Альтерпрес, 2004. с. 9.

трансформується в комунікативну прагматику, яка передбачає амбівалентність постмодерної гри та зміщення її акцентів на рівноцінність усіх елементів соціального дискурсу, що передбачають принципово новий підхід до аналізу економічних ідеологій та сприяють усвідомленню їхньої рівнозначності. Відповідно, соціально-економічна реальність постає у якості своєрідної *квантової реальності соціальної гри*, де дискурси створюють рівноцінні «доріжки різоми», що також сприяє розвитку нелінійного економічного мислення та більш виваженому ставленню до перспектив альтернативних стратегій розвитку соціальних систем та, в свою чергу, як відзначає Дж. Гассард, формує основу для аналізу постмодернізму як нової парадигми менеджменту та теорії організації²⁶.

Як бачимо, в загальному підсумку, комунікативна філософія та теорія ігор постають у якості важливих теоретичних інструментів для аналізу соціальних взаємодій в постмодерному суспільстві. Так, ігрова настанова передбачає не слідування заданою траєкторією, а стратегічний підхід до осмислення соціально-економічних перспектив суспільства або регіону. *Правила соціальної гри* визначають умови консенсусу, а гра із соціально значимими смислами, їхня деконструкція, як інноваційний підхід до осмислення економічної дійсності, формують перспективу її непередбачуваності та, відповідно, створюють додаткові умови для ефективізації соціально-економічних процесів. Оскільки будь-яка гра визначається її результатом, феномен гри завжди пов'язаний з поняттям стратегії. А, як наголошує американський дослідник теорії ігор А. Діксіт, стратегічне мислення являє собою «уміння знаходити шляхи для співпраці... уміння інтерпретувати та розкривати інформацію»²⁷.

Ідеологічні трансформації постмодерної епохи значною мірою означені й формуванням нових стратегічних потреб, що виникають пропорційно до появи нових технологій. Так, економічний порядок інформаційного суспільства означений новими фінансовими технологіями та розвитком інноваційних ринків, що дозволяє вести війни у принципово новому форматі. Йдеться про сучасні *економічні війни* – валютні, торгові, фінансові тощо, де ключовими акторами виявляються так звані «гарячі фінансові точки» (термін Дж. Рікардза)²⁸,

---

²⁶ Hassard J. Postmodernism, philosophy and management: concepts and controversies. *International Journal of Management Reviews*, 1999. Volume 1, Issue 2. p. 171–195. URL: <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00011>

²⁷ Dixit A.K., Nalebuff B.J. *The Art of Strategy: A Game Theorist's Guide to Success in Business and Life*. New York: W.W. Norton & Company, 2008. 512 p.

²⁸ Рікардз Дж. Валютні війни. Витоки наступної світової кризи / пер. з англ. Д. Тавровецький. К.: Наш Формат, 2018. 328 с.

на разі найбільш активно цей феномен проявлено у протистоянні США та Китаю.

Саме постіндустріалізм, як домінування сфери послуг над виробничою сферою та період активного вжиттєснення промислового потенціалу у так званій «третій світ», дозволив, наприклад, Китаю розвинути реальний сектор національної економіки за рахунок концентрації виробничих потенціалів, що в результаті спровокувало так звану «повторну індустріалізацію» у межах розвинених країн. Цей феномен став результатом усвідомлення ключової ролі індустріалізму як чинника, який є базовим елементом для розвитку й процвітання будь-якої економічної системи.

Разом з тим, провідні соціально-економічні системи глобалізованого світу переживають сьогодні кризовий етап, який Н. Фергюсон називає «глобальним занепадом»²⁹. Адже отримана у спадок від модерну техногенна спрямованість цивілізаційного розвитку сформувала значну кількість екологічних та, відповідно, кліматичних й природничо-ресурсних проблем³⁰. Крім того, формування «нової карти світу»³¹ та множинність військових конфліктів на території сучасної Європи свідчать, що *модерн і постмодерн, які в дискурсі гегелівських категорій*, на наш погляд, *взаємодіють як теза та антитеза*, в історичній перспективі мають бути зведені до синергійного сценарію взаємодії у контексті соціальних трансформацій й сформувати умови для розвитку нової соціальної реальності.

Якщо зважати на марксову тезу про те, що «будь-яка економія завжди зводиться до економії часу», варто враховувати й потребу скорочення темпоральних соціальних витрат на економічну модернізацію суспільства. Адже сучасні тенденції демасифікації та спеціалізації виробництва дозволяють використовувати нелінійне, інноваційне мислення для розробки економічних стратегій, що протягом останніх десятиліть продемонстрували, наприклад, країни східно-азійського регіону та деякі країни східної Європи. Відповідно, сучасній Україні варто зважати на потребу активізації розвитку людського та соціального капіталів й формування обґрунтованих стратегій економічного зростання.

---

²⁹ Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки/ пер. з англ. Катерина Діса. Київ: Наш Формат, 2020. 144 с.

³⁰ Morin E. On complexity. New York: Hampton Press, 2008. P. 12.

³¹ Єрґін Д. Нова карта світу. Енергетика, клімат, конфлікти/ пер. з англ. О. Гладкий. Київ: Лабораторія, 2022. 488 с.

2. Деглобалізація та феномен «економічної нації» як актуальні концепти сьогодення

З першої декади ХХІ століття активного розвитку набув, цілком постмодерний за своїм змістовним навантаженням, концепт деглобалізації³², який передбачає потребу обмеження економічної взаємодії між сучасними націями й дозволяє подолати ту суперечність, про яку вів мову Н. Фергюсон, наголошуючи на протидії процесів економічної глобалізації та політичної фрагментації. Власне, деглобалізація якраз і передбачає економічну фрагментацію, адже цей феномен пов'язаний зі зростанням у багатьох регіонах світу ідеологічної ролі економічного націоналізму та властивої йому протекціоністської економічної політики, проти якої свого часу виступав Ф. Бастіа.

Як бачимо, умови сучасного світу змушують нас знову звертатися до потреби захисту національних економічних інтересів окремих країн, що зумовлено не лише фінансовими кризами глобального масштабу, а ще й з таким викликом нашого часу як пандемія COVID-19, в умовах якої національні країни вимушено виявилися закритими економічними зонами, тоді як попередньо сформована глобальна фінансова система в принципі не передбачала такої перспективи. Відповідно, ця ситуація сприяла розширенню соціально-практичного інтересу до деглобалізаційних процесів та забезпечення їх якості.

Звертаюсь до витоків самого феномену, варто згадати В. Белло, згідно поглядів якого, парадигма деглобалізації передбачає урізноманітнення та залучення альтернативних моделей та сценаріїв розвитку економічних процесів, що є дійсно досить конструктивним та прагматичним соціальним явищем й відповідає логіці академічного постмодернізму. Адже в межах останньої, кожне суспільство повинно мати можливість створювати власну модель соціально-економічного поступу в межах правових засад демократичного ладу й у відповідності до цінностей та інтересів конкретної соціальної системи. Тому деглобалізація навряд чи може розглядатися як негативне явище, а скоріше постає як повноцінна альтернатива неоліберальній глобалізації та відкриває нові економічні можливості, особливо для країн, що розвиваються.

Так, за визначенням канадського дослідника Т. Пола, сучасна світ-система зберігає суттєві тенденції до подальшого поглиблення процесів деглобалізації³³. Дослідник також вважає, що процес деглобалізації

---

³² Bello W., Feffer J. The Virtues of Deglobalization. *Foreign Policy in Focus*, 2009, September 3. URL: http://fpif.org/the_virtues_of_deglobalization/

³³ Paul T.V. The Specter of Deglobalization. *Current History*, 2023. Volume 122, Issue 840. P. 3–8. URL: <https://doi.org/10.1525/curh.2023.122.840.3>

посилився після глобальної фінансової кризи 2008 року та спровокованої нею протекціоністської політики США та інших країн. Але ще більш потужним викликом стала саме пандемія, яка продемонструвала надзвичайну важливість протекціоністської політики в умовах ситуації соціальної турбулентності. На наш погляд, феномен деглобалізації, як альтернатива глобалізаційної економіки, є адекватним поглибленням соціальної логіки постмодернізму як такого, що не передбачає метафізики гранднаративів, до яких ми власне можемо віднести логіку глобалізаційних процесів останніх кількох десятиліть.

Разом з тим, дослідник наголошує, що незважаючи на протекціоністську політику держав, транснаціональні корпорації все ще зацікавлені у продовженні глобалізаційних процесів, тому показники міжнародної торгівлі засвідчують, що економічна глобалізація залишається, але її форма та зміст можуть дещо змінитися. Хоча, з іншого боку, варто визнати, що саме глобальна неоліберальна економічна політика суттєво послабила державні соціальні програми, від чого найбільше постраждали якраз найменш забезпечені верстви населення розвиткових країн, що знову повертає нас до дискурсу соціальної справедливості та проблем її забезпечення на рівні економічних процесів.

Тому звернення до властивого модерну *дискурсу націоналізму саме в економічному контексті* стає сьогодні перспективним аспектом відновлення господарських потенціалів значної кількості національних економічних систем. Також Т. Пол, поряд з поняттям економічного протекціонізму, пропонує для аналізу ще один важливий смисловий вимір сучасних соціальних процесів, який він називає *технологічним протекціонізмом*. Останній, на його думку, відіграватиме особливу роль в сучасних умовах, адже рівень технологічного розвитку окремих країн та регіонів або економічних союзів, зважаючи на динаміку в технологічному секторі, відіграватиме суттєву роль у процесі подальшого розвитку сучасного світу, що також формує новий рівень соціально значимого дискурсу, який, на наш погляд, цілком доцільно називати *технологічно-господарським дискурсом*.

Отже, якщо епоха Модерну сформувала сам феномен національної держави, трансформувавши соціальні системи в досить короткі історичні терміни у напрямі їх переходу від «першої хвилі» доіндустріального розвитку до «другої хвилі» індустріалізму, то «третьою хвилею» постмодерної епохи забезпечила умови для суттєвого вдосконалення цього феномену у відповідності до викликів часу, тобто не спростувавши, а, навпаки, розширивши можливості його реaktуалізації. Якщо модернізм характеризувався своєю

безумовною вірою у соціальний прогрес та здобутки раціоналізму, то постмодернізм переосмислює цю тенденцію в напрямі критики класичної концепції науки та створює постнекласичний тип наукової раціональності. Останній, зокрема, дозволяє нам використовувати більш широкий спектр критеріїв істинності. Крім того, оскільки характерні модерному світогляду моделі класичної науковості передбачали редукційний підхід до складних явищ, варто зважити на зауваження французького філософа Е. Моріна, який відзначає, що «патологія розуму полягає в гіперспрощенні, яке робить нас сліпими до складності реальності»³⁴. Як бачимо, постмодерн не намагається спростувати реальність з усіма її багатоаспектними проявами, а, навпаки, прагне проаналізувати її у всій різноманітності можливих версій, в тому числі й в економічній площині.

Таким чином, якщо нація була абстрактним макронаративом модерну, то *плюралізм різновидів націй* – як то культурна, історична, політична чи економічна нація – вже є *світоглядним продуктом постмодерної епохи* та наслідком плюралізації смислових вимірів соціально значимих феноменів. Відповідно, деконструкція такого феномену як нація передбачає, на наш погляд, перегляд його внутрішніх структур та актуалізації окремих дискурсів націоналізму, як таких, що є засадничими для формування продуктивної економічної та політичної культури суспільства, що особливо важливо в умовах перманентних економічних криз та біфуркацій.

Тому формування такого поняття як «економічна нація»³⁵ є, на наш погляд, законодавчим результатом розвитку логіки постмодернізму, а економічна теорія нації стає важливим аспектом сучасного соціально-філософського дискурсу. Власне, у цьому відношенні, постмодернізм дійсно не пропонує ніяких нових цінностей, а заперечуючи будь-яку універсальність, створює інноваційні виміри для розвитку альтернативних життєвих світів та відповідних їм соціально-економічних стратегій.

Відповідно, у межах постмодернізму відбулася й диференціація форм національної самоідентифікації, що не могло не знайти відображення на рівні економічної культури сучасних суспільств. Усвідомлення того, що прогрес у сфері соціально-економічних рішень не забезпечується історичним поступом самим по собі, а залежить від *біфуркативних рішень суб'єктів економічної діяльності*, сприяло викристалізації національних суб'єктів економічної дії, як самостійних соціальних

---

³⁴ Morin E. On complexity. New York: Hampton Press, 2008. P. 6.

³⁵ Глушко Т.П. Економічна теорія нації: соціально-філософський контекст. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 299 с.

гравців на полі *сучасної економічної риторики*, та забезпеченню умов для створення дієвих соціально-економічних стратегій, які одночасно враховують як глобальну, так й локальну перспективи.

Власне, *соціальна суб'єктність* постає, в умовах постмодерної епохи, як своєрідний *продукт соціальної економіко-лінгвістичної гри*, зміст якого розкривається у межах герменевтики сучасного філософсько-економічного дискурсу, його методологічного та змістовного плюралізму, використання *нелінійного типу мислення та постнекласичної наукової раціональності у якості важливих інструментів самоорганізації соціальних систем*. У такий спосіб, герменевтична деконструкція смислів соціально-економічного розвитку передбачає й свого роду сократичний «анамнез», тобто повернення до витоків та переосмислення соціальної логіки економічного модернізму у напрямі формування нової поступальної парадигми, актуальної в умовах сучасної геоекономічної ситуації, де кожна нація мусить самостійно визначити свою систему координат в просторі «глобального занепаду».

В цілому, модерний феномен нації у контексті його комплексного аналізу можна розглядати крізь призму історичної спільності людей, що ґрунтується на територіально-географічній, культурно-лінгвістичній, державно-політичній та економічній єдності. Однак тільки постмодерний методологічний плюралізм та герменевтичний деконструктивізм, його поліморфність та багатозначність, дозволяють нам актуалізувати у якості самостійних аналітичних одиниць такі різновиди націй як культурна, політична чи економічна, залежно від домінуючої системи цінностей та результативності відповідних наративів.

У такий спосіб, *економічний націоналізм* постає, по суті, як модерне явище, а «*економічна нація*» – як феномен постмодерної епохи, що рівноцінний більш розповсюдженому поняттю «політичної нації». Але якщо феномен політичної нації вже не викликає запитань щодо його змісту, сутності та функцій, то феномен економічної нації все ще є недостатньо дослідженим елементом й потребує подальших науково-теоретичних та соціально-практичних розвідок.

В постмодерному світі *економічними націями ми можемо вважати ті суспільства, які продовжують активно відстоювати свої національні економічні інтереси*, не зважаючи на транснаціоналізацію глобальних ринків. Тобто це соціальні спільноти, які не підпорядковують в повній мірі свою економічну активність інтересам транснаціональних корпорацій, а продовжують відстоювати свою соціально-економічну суб'єктність на міжнародному рівні, створюючи

такі «умови гри», які змушують інших гравців рахуватися з цими інтересами, зберігаючи, у такий спосіб, досить сильну національну державу, що є, на наш погляд, надзвичайно продуктивним наслідком розвитку та втілення постмодерної мисленнєвої парадигми.

Діалектика модерну на постмодерну, де останній виступає не як «кінець модернізму», а як стан його зародження (Ж.-Ф. Ліотар) стає свого роду поверненням до ідеї циклічності історичного часу, а особлива увага до нації, як частини глобального світу, у контексті соціально-економічних процесів, стає, за таких умов, необхідною для збереження різноманітності національних економічних культур. Отже, економічний націоналізм модерну постає як соціальний прагматизм, тоді як «економічна нація» є одночасно й продовженням модерного націоналізму й породженням постмодерного плюралізму. Вона покликана вирішувати економічні проблеми суспільств не лише на рівні глобальної взаємодії провідних гравців сучасного світу, а й на рівні забезпечення національних економічних інтересів. Адже в умовах постмодерної цивілізації головною цінністю вже є не знання самі по собі, а саме вміння ефективно ці знання використовувати, тобто вміння осмислювати соціально-економічні реалії у їх взаємозв'язку із політичними та культурно-психологічними особливостями й потребами суспільства та створювати відповідні *стратегії соціально-економічної гри* на глобальній «ігровій дошці» з продуктивними результатами на локальному рівні.

ВИСНОВКИ

Отже, концептуальний розвиток постмодерного філософсько-економічного дискурсу засвідчує, що академічна парадигма постмодерного осмислення реальності постає у якості продуктивної соціально-критичної теорії, яка складається з множини авторських концепцій, що аналізують сутність та діалектику взаємодії двох епох – модерну та постмодерну – та властивих їм мисленнєвих парадигм. Ключова роль у соціальній теорії постмодерного суспільства належить таким концептам як антитоталітаризм, методологічний та змістовний плюралізм, альтернатива, інакшість (демократичність), «комунікативний поворот», мовленнєві ігри, різьма, дискурс, біфуркація, гіперреальність (зокрема, економічні міфи та економічні софізми), гіперраціоналізм, кожен з яких створює інноваційні, порівняно з традиціями модерної філософії, виміри аналізу та конструювання соціально-економічної реальності.

У контексті філософсько-економічного дискурсу, на наш погляд, особливої уваги заслуговує як сама діалектика модерної та постмодерної

парадигм економічного мислення, так й дихотомія глобалізація / деглобалізація. Адже сам феномен економічної глобалізації, що тривалий час безальтернативно розгортався в умовах постмодерної критики метанаративів модерну, особливо соціальних ідеологій тоталітарної природи, всією своєю суттю суперечив головній ідеї постмодерну – свободи світоглядних орієнтацій та вільного вибору індивідуальних та соціально значимих цінностей. Адже плюралізм ціннісних орієнтацій чітко прослідковується у принципах постнекласичної науковості, тоді як економічна теорія наполегливо продовжувала абсолютизувати неоліберальну економічну доктрину у якості методологічного мейнстріму, не дивлячись на принцип рівнозначності вибору в «точці біфуркації», який мав би поширюватися й на сферу соціально-економічних життєвих світів.

Разом з тим, подолання цієї суперечності відбулося в кінці першої декади XXI століття з появою концепту «деглобалізація», який створив методологічні передумови для забезпечення рівноваги між існуючими в межах філософсько-економічного дискурсу ідеологіями, як то неолібералізм, економічний націоналізм, кейнсіанство, маржиналізм, монетаризм та інші, а також їхніх можливих комбінацій. Таким чином, методологічний плюралізм в соціально-економічній площині протягом тривалого періоду залишався винесеним за дужки. Збереження суттєвого впливу глобалізаційних наративів все ще зберігає метанаративну складову економічного дискурсу сучасної епохи, але, тим не менш, вже дозволяє повноцінно актуалізувати альтернативи у межах філософського аналізу соціально-економічних процесів сьогодення.

Зокрема, важливу роль у процесі затвердження такої тенденції, на наш погляд, відіграє концепт «економічна нація» як альтернатива історичному, культурному чи політичному її різновидам. Останній одночасно є як логічним продовженням модерного націоналізму, так й продуктом постнекласичної раціональності, і функціонує вже на принципово нових світоглядних засадах, що дозволяють визначити зміст, сутність і функції даного феномену як такого, що здатен сприяти більш ефективному означенню ідеологічних орієнтирів для формування успішних стратегій соціально-економічної гри як на рівні розвитку глобальних процесів, так й у вимірі локальних потреб та перспектив сучасних суспільств.

АНОТАЦІЯ

У межах розділу зацентовано увагу як на конгруентності модерної та постмодерної мисленнєвих парадигм, так й на двох різновидах постмодернізму – еkleктизмі масової культури та академічній

соціальної критиці. Теоретико-методологічний потенціал останньої якраз і задіяно в контексті аналізу філософсько-економічного дискурсу сучасності як такого, що представляє собою аналітичні виміри розвитку потенціалів постмодерної культури у сфері соціально-економічних трансформацій. Продемонстровано логічний зв'язок академічного постмодернізму з феноменологічною філософією та постнекласичним типом наукової раціональності, що дозволило проаналізувати практичну роль останніх у процесі актуалізації цінностей альтернативних соціально-економічних життєвих світів. Останні характеризуються сьогодні такими концептами як економічна риторика, мовні ігри, економічні війни, економічні софізми та економічні міфи, економічна гіперреальність тощо. Визначено, що в умовах соціальних координат «глобального занепаду» особливої уваги потребують дискурс економічної деглобалізації та феномен «економічної нації» як такі, що дійсно здатні забезпечити альтернативність, плюралістичність та інноваційність у контексті розвитку економічних стратегій сучасного світу.

Література

1. Austin J.L. *How to Do Things with Words*. Cambridge: Harvard University Books / Ed. by J.O. Urmson, 1962. 178 p.
2. Bastiat F. *Economic Sophisms* / transl. by A. Goddard. New York: Foundation for Economic Education, 2013. 314 p.
3. Bello W., Feffer J. The Virtues of Deglobalization. *Foreign Policy in Focus*, 2009, September 3. URL: http://fpif.org/the_virtues_of_deglobalization/
4. Dixit A.K., Nalebuff B.J. *The Art of Strategy: A Game Theorist's Guide to Success in Business and Life*. New York: W.W. Norton & Company, 2008. 512 p.
5. Harvey D. *The Condition of Postmodernity : An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. New Jersey: Wiley-Blackwell, 1991. 392 p.
6. Hassard J. Postmodernism, philosophy and management: concepts and controversies. *International Journal of Management Reviews*, 1999. Volume 1, Issue 2. p. 171–195. URL: <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00011>
7. Holtz P. Does Postmodernism Really Entail a Disregard for the Truth? Similarities and Differences in Postmodern and Critical Rationalist Conceptualizations of Truth, Progress, and Empirical Research Methods. *Theoretical and Philosophical Psychology*. Volume 11, 2020 URL: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2020.545959/full>

8. Kologlugil S. Michel Foucault's archaeology of knowledge and economic discourse. *Erasmus Journal for Philosophy and Economics*, 2010. Volume 3, Issue 2, Autumn pp. 1–25. URL: <https://ejpe.org/journal/article/view/53/50>
9. Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984. 144 p.
10. McCloskey D.N. *The Rhetoric of Economics*. Madison: University of Wisconsin Press, 1998. 248 p.
11. Morin E. *On complexity*. New York: Hampton Press, 2008. 127 p.
12. Paul T.V. The Specter of Deglobalization. *Current History*, 2023. Volume 122, Issue 840. P. 3–8. URL: <https://doi.org/10.1525/curh.2023.122.840.3>
13. Pylypenko S.G. Philosophical reflections in the challenges of the postmodern society. *Amazonia Investiga*, 2021. № 10 (48), 81–88. URL: <https://amazoniainvestiga.info/index.php/amazonia/article/view/1841/2246>
14. Zima P.V. *Modern/Postmodern: Society, Philosophy, Literature*. New York: Continuum, 2010. 328 p.
15. Вельш В. Наш постмодерний модерн / пер. з нім. А. Богачова, М. Култаєвої, Л. Ситниченко. К.: Альтерпрес, 2004. 328 с.
16. Габермас Ю. Філософський дискурс Модерну / В.М. Куплін (пер.). К.: Четверта хвиля, 2001. 424 с.
17. Джеймсон Ф. Постмодернізм, або Логіка культури пізнього капіталізму / пер. з англ. та післямова П. Дениска. К.: Курс, 2008. 502 с.
18. Джеймсон Ф. Постмодернізм і суспільство споживання. *Незалежний культурологічний часопис «І»*, 2000. Число 19. URL: <https://www.ji.lviv.ua/n19texts/jameson.htm>
19. Глушко Т.П. Економічна теорія нації: соціально-філософський контекст. К.: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 299 с.
20. Єрґін Д. Нова карта світу. Енергетика, клімат, конфлікти / пер. з англ. О. Гладкий. Київ: Лабораторія, 2022. 488 с.
21. Пікетті Т. Капітал у XXI столітті / пер. з англ. Н. Палій. К.: Наш Формат, 2016. 696 с.
22. Рікардз Дж. Валютні війни. Витоки наступної світової кризи / пер. з англ. Д. Тавровецький. К.: Наш Формат, 2018. 328 с.
23. Ролз Дж. Теорія справедливості / пер. О. Мокровольський. К.: Основи, 2001. 822 с.
24. Сміт А. Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / пер. О. Васильєвої. К.: Наш формат, 2018. 722 с.
25. Тоффлер Е. Третя хвиля / пер. з англ. А. Євса; ред. пер. В. Шовкун. К.: Видавничий дім «Весвіт», 2000. 475 с.

26. Фергюсон Н. Глобальний занепад. Як помирають інститути та економіки/ пер. з англ. К. Діса. Київ: Наш Формат, 2020. 144 с.
27. Фергюсон Н. Імперія. Як Британія вплинула на сучасний світ / пер. з англ. К. Діса. К.: Наш Формат, 2020. 424 с.
28. Фуко М. Археологія знання / пер. з фр. В. Шовкун; ред. М. Москаленко. К.: Основи, 2003. 325 с.

Information about the author:

Hlushko Tetiana Petrivna,

Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor at the Department of Philosophy
Dragomanov Ukrainian State University
9, Pyrohova str., Kyiv, 01054, Ukraine